אוצר מדרשים — מדרש רבה

מדרש רבה או רבות: מדרשים על התורה וחמש מגלות, ונקראים בשמות מיוחדים: בראשית רבה, שמות רבה, ויקרא רבה, במדבר רבה, דברים רבה, וכן איכה רבה וכו'. ולא חוברו כולם מאיש אחד ולא בזמן אחד, אלא כל חלק וחלק חובר לעצמו, ויש מוקדם ומאוחר ביניהם בכמה מאות שנים. מדרשי רבות הם היותר מפורסמים וחשובים בספרות המדרשים.

בראשית רבה על ספר בראשית נקרא ג"כ אגדת ארץ ישראל (רש"י בראשית מ"ז ב') או בראשית דרבי הושעיה רבה, או ברייתא דרבי אושעיא רבה, ע"ש תחלתו, ר' אושעיא רבה פתח, אך אין מזה ראיה כי ר' אושעיא היה מחברו, אבל אין ספק כי המדרש הזה הוא היותר עתיק בין מדרשי רבות, ולדעת ווייס נתחבר עיקר המדרש בזמן התנאים בעת שנתחברו המכילתא הספרא והספרי, ובזמן מאוחר הוסיפו עליו מאמרים והרחיבוהו, וקראוהו "רבה" להבדילו מן המוקדם ממנו (דור דור ודורשיו ח"ג 253), רוב האמוראים הנזכרים בב"ר הם אמוראי א"י, כי המדרש נסדר בארץ ישראל. "בעל הלכות גדולות" בהלכות יו"ט מיחס המדרש הזה לר' אושעיא אף כי מובאים בו דרשות מאמוראים שהיו ארבעה או חמשה דורות אחרי ר' אושעיא. מדברי רש"י נראה שכבר בימי רב האי גאון היה מסודר בשלמותו (עי' ברכות נ"ט). הרמב"ם מביאו כמה פעמים בהמורה ובפירושו להמשנה.

סדור ב"ר הוא על סדר הפרשיות הפתוחות והסתומות, אך לפעמים דורש על פסוק אחד פרשה שלימה. מספר הפרשיות בכל ההוצאות הנדפסות ובכ"י הוא תשעים וחמש, אך מספר הפרשיות לסדר ויחי שונה בהמדרש כ"י ישנים מהמדרש הנדפס, גם שונה הסדר הזה בסגנונו וענינו מהסדרים הקודמים, והחוקרים ישערו כי נכתב בזמן מאוחר כמה מאות שנה, וביחוד שתי הנוסחאות לברכת יעקב אבינו.

שמות רבה, הוא מאוחר כמו חמש מאות שנה מבראשית רבה (עי' צונץ ג"פ צד 256) ויש בו נ"ב פרשיות, ואין בו סדר נכון ושוה, וכנראה הוא מלוקט ממדרשים אחרים ובפרט ממדרש תנחומא. יש חושבים כי מתחילתו עד פרשה י"ב שייך למכילתא, כי מאותו הפרשה מתחיל החדש הזה לכם, ויקרא רבה, ונקרא ג"כ אגדת ויקרא, לדעת צונץ נתחבר באי"י במאה השביעית, ורב האי גאון ורבינו נסים השתמשו בו. בעל הערוך ורש"י מביאים אותו כמה פעמים.

ויקרא רבה, דומה בסגנונו ובאופן דרישתו לב"ר, רק שהב"ר מסודר על סדר הפסוקים ומדרש ויק"ר תופש ראשי הפרשיות העיקריות ודורש בהן דרושים ארוכים, כעין דרושים לפני העם ע"ד הפסיקתות. במדרש ויק"ר יש ל"ז פרשיות (עי' דור דור ודורשיו ח"ג 261).

במדבר רבה, נקרא ג"כ מדרש במדבר סיני רבה, וכולל כ"ג פרקים. ויש שנוי גדול בין י"ד פרקים הראשונים על שני הפרשיות הראשונות במדבר ונשא, ובין ט' פרקים האחרונים על בהעלתך עד

סוף הספר, והחוקרים משערים כי הם שני חלקים שנתחברו משני אנשים בזמנים שונים. בפי"ג מזכיר את הגלות הגרה, ומזה נראה כי נתחבר בערך המאה הי"ב. ווייס רוצה להוכיח כי ר' משה הדרשן חבר מדרש במדבר רבה (דור דור ודורשיו ח"ג 270), אך קשה כי לא הזכירו רש"י ז"ל, ואפשר שלא היה נודע אז בשם "במדבר רבה", רק "יסודו של של ר' משה הדרשן". הראשון שמזכירו בשם "במדבר רבה" הוא הרמב"ן בפירושו עה"ת, ואחריו בעל ילקוט המכירי, ור' אבוהב במנורת המאור.

דברים רבה, מאוחר יותר בזמן, ולדעת צונץ נסדר בערך שנת 900. הערוך ורש"י לא הביאו אותו, ומה שמביאים הקדמונים מ"מדרש אלה הדברים" וגם רש"י מזכירו בשם הזה (ויצא כ"ט ל"א) כוונו למדרש הנאבד, כי המאמרים שמביאים ממנו לא נמצאים בדברים רבה שלפנינו. אך בעל הילקוט ראה את המדרש דברים רבה, ואף שקראו "אלה הדברים רבה" כוונתו ל"דברים רבה" שלנו, כי מאמריו שהביא ממנו נמצאים במדרש שלפנינו. באבער העתיק מכ"י מינכען סי' 229 פרשת דברים ממדרש אלה הדברים זוטא (עי' מבואו למדרש תנחומא מ', הערה). מדרש דברים רבה אינו פירוש על החומש כמו מדרשי רבות הקודמים, רק קובץ דרשות של הלכה (כ"ז הלכות) על דרך הפסיקתא רבתי, ובסוף כל דרשה מסיים בנחמה. בדרשה האחרונה מסיים במיתת משה רבינו עד לעיני כל ישראל, וזה סיום הספר. ומשם והלאה היא הוספה ממדרש פטירת משה.

מדרש רבה נדפס ראשונה בלי שום פירוש, קושטא שנת ער"ב, ויניציא ש"ה ב' חלקים. ועם הגהות לר' יהודה ב"ר משה לבית גדליה, שאלוניקי ש"ד. ועם פי' מתנות כהונה לר' יששכר בער ב"ר נפתלי כ"ץ, על ביאור המלות והמשך הענין והגהות ושנויי נוסחאות, קראקא שנ"ז. ונוספו עליו עוד פירושים בדפוסים שונים, כמו פי' אמרי שפר ותוספות לר' נפתלי הירש בר' שמשון מווינא, פפד"מ שנת גנ"ת. פי' ידי משה לר' יעקב משה ב"ר אברהם העלין אשכנזי ופי' משנת אליעזר לר' אליעזר מפינטשוב, שם תס"ה. פי' זרע אברהם לבן בעל ידי משה הנ"ל, אמשטרדם תפ"ה. פי' לר' שלמה שלם בשם נחמד למראה, ובאור על מקומות הדקדוק למהר"ז הענא, אמשטרדם תקל"ז. עם פי' מלוקט בקצרה בשם אסיפת אמרים, ה' חלקים זאלקווא תקס"ד. עם הגהות ר' דוד לוריא ור' יעקב משה (נכד הגר"א) ופי' מתת יה לר' שמואל שטראשון ועם פי' אשד הנחלים לר' אברהם ב"ר אריה ליב שיק, ה' חלקים ווילנא תר"ג—ה'. ונוסף על הנ"ל הגהות מהריי"ף לר' יחזקאל פייביש מדרעטשין ומהרז"וו איינהארן ווילנא תריי"ג—תרי"ח. עם פי' אמרי יושר לדון ווידאל. עוד כנ"ל עם פי' ן' בונט והגהות ר' יעקב עמדין ור' יששכר בער אדלר ותוספות הגהות ותקונים מהמו"ל מר"ש קרוגער, ח"א פפד"ם 1854. עוד כנ"ל עם פי' יפה תואר לר' שמואל יפה אשכנזי. ועם פי' גשמי הטל לר' מאיר ראזענטהאל ב"ח רעדעלהיים תריי"ז – קראטאשין תרי"ט. ועם פי' נזר הקדש לר' יחיאל מיכל מגלויגא על ב"ר, יעסניץ תע"ט. וכל המפרשים הישנים עם עוד חדשים נדפסו על מדרשי רבה ע"י המדפיסים ראם בווילנא – תר"מ.